

**Impact
Factor
3.025**

ISSN 2349-638x

Refereed And Indexed Journal

**AAYUSHI
INTERNATIONAL
INTERDISCIPLINARY
RESEARCH JOURNAL
(AIIRJ)**

Monthly Publish Journal

VOL-IV

ISSUE-IV

APR.

2017

Address

• Vikram Nagar, Boudhi Chouk, Latur.
• Tq. Latur, Dis. Latur 413512 (MS.)
• (+91) 9922455749, (+91) 9158387437

Email

• aiirjpramod@gmail.com
• aayushijournal@gmail.com

Website

• www.aiirjournal.com

CHIEF EDITOR – PRAMOD PRAKASHRAO TANDALE

**पालकांच्याउत्पन्नांचा मुलांच्यास्व-संकल्पनेशी असणाऱ्या
संबंधाचे अध्ययन (वय १३ ते १६ वर्ष)**

डॉ.वैजयंती देशपांडे

सहयोगी प्राध्यापक व विभाग प्रमुख,
वसंतराव नाईक शासकीय कला व समाज विज्ञान संस्था, नागपुर

शोभना सुकारे

संशोधक

प्रस्तावना :

पालक-बालक संबंधा मधुनच मुलांची स्वसंकल्पना ही घडत असते.पालकांचे आपल्या मुलांशी असलेले संबंध योग्य प्रकारचे असल्याशिवाय मुलांची स्वसंकल्पना यांच्या विकासासाठी आवश्यक ते कौटुंबिक वातावरण निर्माण होणार नाही. पालकांच्या आर्थिक स्थितीचा परिणाम हा मुलांच्या स्वसंकल्पनेवर होत असतो, आर्थिक सुबत्ता असली म्हणजे मुलांना निरनिराळ्या अनेक गोष्टी सहज उपलब्ध होतात. वाचायला त्यांना अनेक पुस्तके मिळू शकतात. अनेक प्रकारची खेळणी त्यांना मिळतात. राहणीच्या दृष्टीने त्यांची परिस्थिती चांगलीच अनुकूल असते. उलट गरीब कुटुंबातील मुलांना राहायला देखील पुरेशी जागा नसते. इतरांप्रमाणे त्यांना खेळाच्या, हौसेच्या वस्तू व वाचायला पुस्तके मिळू शकत नाहीत. साहजिकच अशा गोष्टीमुळे त्यांच्या स्वसंकल्पनेत न्यूनगंड निर्माण होऊ लागतो. निदानपक्षी त्याचे व्यक्तिमत्व खुरटे होऊ लागते.

पौगंडावस्थेत जशी स्वातंत्र्य उपभोगाची भावना तीव्र असते, त्याच्या जोडीलाच 'स्वावलंबी' होण्याची गरज सुध्दा प्रकटाने जाणवण्याला लागते. या बाबतील 'स्वावलंबन' म्हणजे अर्थातच असते ते 'आर्थिक स्वावलंबन'. याचे फलस्वरूप म्हणजेच 'पॉकेटमनी' ची पध्दत. श्रीमंत ते अगदी मध्यमवर्गीय कुटुंबातसुध्दा दिसून येते. पालकांनी मुलांच्या या गरजा पूर्ण केल्या नाही तर मुलं बऱ्याचदा हताश होऊन वा प्रसंगी बंडखोरी करून चुकीच्या मार्गांनी पैसे कमवायला लागतात. मग ती चोरी असो वा झगज-विक्री असो किंवा आणखी कोणता मार्ग. यातून पुढे व्यसनांची सवयही लागू शकते. हे प्रत्येकाच्या बाबतीत घडत नाही. आजच्या काळात आर्थिक गरज फॅशन व स्टेटस निर्माण करण्यासाठी वाढत जातात, त्याचप्रमाणे 'तुलनेतून' सुध्दा वाढत जातात. ही तुलना होत असते एकमेकांच्या आर्थिक परिस्थितीची. मग श्रीमंत मित्र-मैत्रिणी जोडण्याची व त्यांना खूश ठेवण्याची धडपड सुरू होते. एकेकडे त्यांना हेवा वाटत असतो, तर आपण त्यांच्यापेक्षा कमी नाही म्हणून दिखाव्यासाठी खर्च करणे सुरू होते. अशा श्रीमंत विद्यार्थ्यांना शशाळामध्ये खूप महत्व दिले जाते.कधीकधी पालकांच्या आर्थिक परिस्थितीची तुलना केली जाते, त्यामुळे आपण आपल्या घरच्या परिस्थितीमुळे अनलकी आहोत, ही भावना मनात रूजू लागते. त्यावरून घरात वादविवाद सुरू होते.

स्वसंकल्पना:

स्व म्हणजे स्वतः आणि संकल्पना म्हणजे कल्पना. व्यक्ती स्वता:बद्दल जी कल्पना तयार करतो त्याला स्वसंकल्पना असे म्हटले जाते. व्यक्तीला ज्याप्रकारचे वातावरण लाभते त्यानुसार तो आपली संकल्पना ही ठरवित असतो. कधी व्यक्ती स्वतःला निम्न समजतो तर कधी श्रेष्ठ, ह्या सर्वांची छाप त्याच्या स्वसंकल्पनेवर पडत असते.संकल्पना म्हणजे वेदनेद्रियांकडून येणारी केवळ प्रत्यक्ष माहिती नव्हे तर ज्ञानेद्रियांमार्फत येणाऱ्या विलग (Discrete) अनुभवाचा संयोग केला जातो, त्यांचे तपशिल एकत्र केले जातात व त्यातून संकल्पना तयार केली जाते. विभिन्न वस्तू, परिस्थितीत असणारे साम्य एकत्र आणून त्यावरून एखादी संकल्पना तयार केली जाते.

रॉजर्सच्या व्यक्तिमत्व उपपत्तीचे केंद्रस्थान स्व (Self)आहे. व्यक्ती ज्याला मी संबोधते त्यालाच रॉजर्स स्व(Self)म्हणतो. व्यक्ती सतत त्यांना मिळणाऱ्या अनुभवांचे मूल्यांकन (ह्यात स्व चाही समावेश असतो) करीत असतात. हे अनुभवांचे मूल्यांकन व्यक्तीच्या आत्मवास्वविक्रीकरणाशी सुसंगत असेल तर ते अनुकूल मूल्यांकन आणि

विसंगत ठरत असेल तर ते प्रतिकूल मुल्यांकन ठरते. व्यक्तीला अनुकूल मुल्यांकन हवेहवेसे वाटते तर प्रतिकूल मुल्यांकन टाळावेसे वाटते.

अगदी सुरवातीच्या जीवनात मुलांना दुसऱ्याव्यक्तींच्या संमतीची, मान्यतेची मूलभूत गरज भासते. मुलाने एखादी कृती केल्यावर ती कृती योग्य आहे. याची पावती जेव्हा पालक, शिक्षक व इतर लोक देतात आणि मुलगा स्वतःही ते ताडून तपासून पाहतो तेव्हा, इतरांचे मूल्यांकन व स्वतःचे मूल्यांकन जुळले म्हणजे ते अनुकूल मुल्यांकन होय असे त्याला कळते. त्यामुळे मुलास त्याने केलेल्या कृतीची पावती मिळते आणि तो स्वतःला धन्य समजतो. परिणामी मुलाला तशी कृती पुनः पुनः करावीशी वाटते. त्याचा हुरूप वाढतो. हा स्व-अनुभव स्वसंकल्पना (Selfconcept) घडवण्यास कारणीभूत ठरतो.

मानसशास्त्रीय दृष्ट्या बघता व्यक्तीला 'स्व' ची ओळख दोन टप्प्यांत होते व हे दोन्हीही टप्पे पुढच्या विकासाच्या दृष्टीने अत्यंत महत्वाचे आहेत. यातील पहिला टप्पा वयाच्या तिसऱ्या वर्षी असतो, तर दुसरा टप्पा वयाच्या तेराव्या वर्षी असतो. कारण त्याच वयात व्यक्ती स्वतःकडे एक स्वतंत्र व्यक्ती म्हणून बघते. एक मुलगा किंवा मुलगी म्हणून स्वतःकडे कशी बघते, यावर त्या व्यक्तीची स्व-प्रतिमा तयार होते व त्या प्रतिमेला अनुसरूनच त्याचा म्हणजे त्या व्यक्तीचा स्वतःकडे आणि समाजाकडे बघण्याचा दृष्टीकोन तयार होतो.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

१. मुलांच्या आणि मुलींच्या स्वसंकल्पनेचा अभ्यास करणे.
२. पालकांच्या आर्थिक स्तरामुळे मुलांच्या स्वसंकल्पनेवर होणाऱ्या परिणामाचे अध्ययन करणे.

संशोधन कार्यपध्दती :

हया संशोधनासाठी १३ ते १६ वयोगटातील १०० मुलामुलींचा अभ्यास केला गेला. यात ५० मुलींचा व ५० मुलांचा समावेश केला गेला. संशोधनाकरिता हेतूपुरस्सर यादृच्छिक नमुना निवड पध्दतीचा उपयोग करण्यात आला. प्रस्तुत संशोधनात नागपुर शहरातील विविध शाळेच्या विद्यार्थ्यांचा समावेश केला गेला.

स्व संकल्पना ही मापिका डॉ. सौ. प्रतिभा देव (पुणे) यांनी तयार केलेली असून या मापिकेत एकंदर ९० विधाने दिलेली आहेत. त्या शब्दांचे प्रतिचार प्राप्त करण्यासाठी पाच बिंदू मापनी (5 Rating Scale) चा वापर करण्यात आलेला आहे. काही शब्द नकारात्मक तर काही शब्द सकारात्मक आहेत या मापिके व्दारे बौद्धिक, भावनिक, सामाजिक, सौंदर्यात्मक आणि चारित्र्यात्मक वैशिष्ट्यांच्या आधारे स्वबोध अभ्यासता येतो. या सर्व वैशिष्ट्यांचे गुणांकन Scoring key च्या आधारे केले त्यात सकारात्मक, नकारात्मक आणि तटस्त शब्दांचा उल्लेख केलेला आहे.

संशोधनाच्या मर्यादा :

हे संशोधन फक्त नागपुर शहरातील शाळांपुरतेच मर्यादीत असून संशोधनात फक्त दोनच घटकांचे अध्ययन करण्यात आले आहेत.

१. मुलांची स्वसंकल्पना
२. पालकांचे उत्पन्न

विश्लेषण आणि अर्थनिर्वचन:

'स्व' प्रतिमा सकारात्मक (Positive) असणे अत्यंत महत्वाचे आहे. ती जर सकारात्मक नसेल, वर त्याचा विपरीत परिणाम मुलांच्या व्यक्तिमत्त्वावर होतो व व्यक्ती म्हणून घडवण्यास बाधा येण्याची शक्यता असते. याच वेळी दोन महत्वाचे धोके संभवतात. ते म्हणजे, स्वतःकडे बघण्याचा न्यनगंडात्मक दृष्टीकोन (Inferiority complex) स्वतःला खूप कमी लेखणे. हे व्यक्तिमत्व विकासाठी खूपच मारक आहे. तसेच स्वतःला बघण्याचा अहंगंडात्मक दृष्टीकोन (Superiority Complex) हा सुध्दा व्यक्तिमत्व विकासाला अत्यंत मारक आहे. त्यामुळेच स्वतःकडे बघण्याचा वास्तव दृष्टीकोन (Practical and Real approach) निर्माण होणे गरजेचे आहे.

मुलांचा आणि मुलींचे स्वसंकल्पना दर्शविणारा तक्ता

मुलांची आणि मुलींची स्वसंकल्पना			
	मध्य	प्रमाण विचलन	t मुल्य
मुली	२.२९	१.११	०.०२
मुले	३.२५	०.९६	

T value significant .at. 01 level

वरिल तक्त्यात मुलांची आणि मुलींची स्वसंकल्पना दर्शविण्यात आले आहे. हया तक्त्यात मुलांची आणि मुलींची स्वसंकल्पनांचा मध्य, प्रमाण विचलन काढूनहे सहसंबंध सार्थक आहे कीवा नाही हे तपासणाकरिता त्यांची t value काढण्यात आली. या दोघांमधील sig.level हे 0.1 घेण्यात आली. t value तक्त्यात बघितले असता हे मुल्य सार्थक असल्याचे दिसून आले.

पालकांचे उत्पन्न आणि मुलांची स्वसंकल्पना यांचा सहसंबंध दर्शविणारा तक्ता

पालकांचे उत्पन्न	मुली	मुले
रु. १०,०००-२०,०००	-०.५३	०.१४
रु. २०,००१-३०,०००	-०.०५	०.६६
रु. ३०,००१-४०,०००	०.३५	०.२९

वरिल सारणीमध्ये पालकांचे उत्पन्न आणि मुलांची स्वसंकल्पना यांचा सहसंबंध दर्शविण्यात आला आहे. रु. १०,०००-२०,००० उत्पन्न असणाऱ्या पालकांच्या मुलांची सहसंबंध हा मुलीपेक्षा अधिक दिसून आले. रु.२०,००१-३०,००० या वर्गातील मुलांची स्वसंकल्पना ही मुलीपेक्षा अधिक दिसून आली आहे. तर रु. ३०,००१-४०,००० या वर्गात मुलींची स्वसंकल्पना मुलांपेक्षा अधिक दिसून आली.

पालकांच्या आर्थिक स्थितीही मुलांच्या स्वसंकल्पनेत महत्वाची भुमिका असते. मुलांच्या जन्मानंतर त्याला किती प्रमाणात ऐहिक सुख मिळते, त्याचे लाड आणि हट्ट किती प्रमाणात पुर्ण केले जातात, हे यारून ठरवले जाते. पालकांचे घर कोणत्या वस्तीत असेल, तेथे पालक मुलाला किती सुखसोयी प्राप्त करून देऊ शकतील, मुलाला घरात स्वतंत्र खोली, अभ्यासाचे टेबल मिळते का अशा अनेक बाबी यावर अवलंबून असतात. मुलांना या सुखसोयी जेवढ्या अधिक प्रमाणात मिळतात, तेवढे मुल मानसिक पातळीवर संतुलित, आनंदी, आणि निरोगी असते. त्यामुळे त्याला आयुष्यातील लहान-मोठे ताण सहन करणे, अवघड जात नाही. अशा प्रतिकूल अथवा अनुकूल वातावरणात, मुलांचे व्यक्तीमत्व आकारत असते. पालकांना मिळणारे अपुरे वेतन, घरात खूप दाटीवाटी आणि गैरसोयी असणे, या सर्वांचा परिणाम मुलांच्या स्वसंकल्पनावर होत असतो.

निष्कर्ष :

- मुलांची आणि मुलींची स्वसंकल्पना ही t मुल्यावरून तपासली असता, ती (०.०२) आहे व हे मुल्य सार्थक असल्याचे दिसून आले.
- आर्थिक स्थितीचा परिणाम हा मुलांच्या आणि मुलींच्या स्वसंकल्पनेवर झाल्याचे दिसून आले. यात मध्ययम उत्पन्न असणाऱ्या मुलांची स्वसंकल्पना ही मुलीपेक्षा जास्त दिसून आली त्याचप्रमाणे उच्च उत्पन्न असणाऱ्या पालकांच्या मुलींची स्वसंकल्पना ही मुलांपेक्षा जास्त दिसून आली.

शिफारसी :

१. शारीरिक व मानसिक बदल जसे पौंगंडावस्थेत होत असतात त्याचबरोबर या वयातील मुलं स्वतःची ओळख शोधण्याचा प्रयत्न करत असतात. आता पर्यंत प्रत्येक बाबतील आई वडिल, शिक्षक यांची मदत घेतली जायची पण आता स्वतःच्या समस्या, अडचणी स्वतःच सोडविण्याकडे कल असतो. पालकांनी मुलांचा आत्मविश्वास वाढविण्याकडे लक्ष दिले पाहिजे.
२. स्वतःच्या अंगी असलेल्या क्षमतांची जाणीव मुलांना करून द्यावे जेणेकरून मुलांचा आत्मविश्वास वाढेल व पुढील आयुष्यात कोणताही संघर्षाला तोंड देण्याचा पाया भक्कम होण्यास मदत होईल.
३. घरातील प्रत्येक बाबतीत पाल्यास समावून घ्यावा. घरातील निर्णय घ्यायचा असेल तर सर्वांनी मिळून घ्यावे, त्याचं/तिच मत विचारावं ते जर पटत नसेल तर ते का पटत नाही हे समजावून सांगावे.
४. पालकांनी आपल्या पाल्यांकडून घरातील कोणतीही आर्थिक अडचण लपवू नये. घरातील उत्पन्नाचा, खर्चाचा पुर्ण हिशोब त्याला प्रेमाने विश्वासात घेवून समजवून द्यायला हवे. जेणेकरून घरातील आर्थिक बाबींची त्याला जाणीव राहिल.

संदर्भग्रंथसुची :

- प्रा. हिरवे, प्रा. तडसरे (१९९९) वैकासिक मानसशास्त्र, फडके प्रकाशन कोल्हापुर.
डॉ. कुलकर्णी, डॉ. गोरे (२००१) सामान्य मानसशास्त्र, पिंपळापुरे प्रकाशन नागपुर.
सौ. शुभांगी खासनीस, सौ. कैतकी काळे, सौ. प्रसन्न खडे (२०१०) हे वयच वेडं असतं, मेहता पब्लिशिंग हाऊस.

www.selfconcept.com

www.economic position effect on self-concept.com

